

De najaarsbijeenkomst van de Vlinderwerkgroep Friesland vond plaats op donderdag 22 november 2012 in de Fûgelhelling te Ureterp. Aanwezig waren 22 leden plus drie collega's van de Vlinderwerkgroep Drenthe.

1. Voorzitter Siep Sinnema opent de bijeenkomst en heet iedereen van harte welkom.

Hij heeft contact gehad met Willem de Jong uit Leeuwarden. Hij verblijft nog in een verpleeghuis, maar het gaat wel langzamerhand beter met hem.

Ook met Abel Jagersma gaat het gelukkig na een operatieve ingreep de goede kant op en hij is weer aanwezig op deze bijeenkomst.

De nieuwe informatiepanelen (posters) over dag- en nachtvlinders van de Vlinderwerkgroep Friesland staan hier opgesteld, zodat iedereen ze kan bewonderen.

De Gemeente Leeuwarden is een biodiversiteitsproject gestart. Siep is onlangs door een medewerkster van dit project geïnterviewd over vlinders.

Er zijn nog exemplaren van 'Dagvlinders in Fryslân' bij het bestuur van de Vlinderwerkgroep te verkrijgen. Ze kosten € 5,00 per stuk. Er kunnen ook meerdere exemplaren worden afgenomen.

2. Verslag voorjaarsbijeenkomst 2012.

Er zijn geen opmerkingen.

3. Mededelingen en ingekomen stukken.

Nieuwsbrief juli 2012 van EIS Nederland plus de bijgevoegde zoekkaart 'wilde bijen in tuinen' is binnengekomen.

Er zijn geen mededelingen van de aanwezige leden.

4. Ervaringen, mededelingen, inbreng van en door leden.

Siep & Jannie Sinnema zijn in het voorjaar op vakantie in Zuid-Frankrijk geweest. In de omgeving van Nice bij de Col de Vence vonden ze vele orchideeën, maar ook rupsen van *Agrochola lychnidis* (variabele herfstuil). Op een berg bij vlakbij een dorpje vonden zij *Thalictrum*-planten (Ruit) met hierop een aantal rupsen van *Calyptra thalictri*, een Uilvlinder. (foto: zie blzd. 18). De prachtige rupsen zijn wit met zwarte stippen en hebben een zwarte rugstreep van kop naar staart. De kop en de borstpoten zijn felgeel, bijna oranje van kleur, net zoals twee flankerende overlangse strepen die de zwarte onderzijde van de rups markeren. De vlinder die hierbij hoort wordt wel de vampiermot genoemd. Zij zijn in staat om met hun scherpe roltong de huid van gewervelden (dus ook van de mens) binnen te dringen en hun bloed te drinken. Ze zijn echter niet schadelijk. De nachtvlinder vliegt van

mei tot september en schijnt haar areaal langzamerhand uit te breiden richting Noord-Europa. Tevens zagen Siep & Jannie een aantal Spaanse pijpbloemvlinders (*Zerynthia rumina*) vliegen. Bovendien vonden ze rupsen van de zuidelijke pijpbloemvlinder (*Zerynthia polyxena*), waarvan ze enkele exemplaren hebben meegenomen om thuis te laten verpoppen. Op 21 augustus 2012 verscheen de zeldzame trekvlinder *Nycterosea obstipata* (zuidelijke bandspanner) tijdens een lichtvangst thuis in Hemrik op het laken van Siep & Jannie. Gerrit Tuinstra had deze soort enkele dagen eerder al in de Noardlike Fryske Wâlden waargenomen. Op 19 en 22 augustus 2012 troffen zij *Catocala sponsa* (karmozijnrood weeskind) aan op smeer wat ze op enkele bomen voor hun huis hadden aangebracht. Vóór 1985 was er slechts één waarneming van het karmozijnrood weeskind van Friesland bekend. De laatste jaren zijn hier tientallen waarnemingen bijgekomen. Voor meer informatie over het karmozijnrood weeskind zie het artikel op bladzijde 28 van de Flinterwille van oktober 2012.

Enkele andere bijzondere vondsten: Elly van der Wal uit Bakhuizen heeft op 23 mei 2012 een exemplaar van de zeer zeldzame trekvlinder *Hyles livornica* (gestreepte pijlstaart) gezien en gefotografeerd (zie de website van de Vlinderwerkgroep voor de foto). Op 29 juni 2012 dook deze soort opnieuw op tijdens een lichtvangst van Jannie & Siep op een eilandje in de Biesbosch. Op 15 september 2011 werd de gestreepte pijlstaart in Gorredijk aangetroffen. Zie het artikel over deze pijlstaartsoort op bladzijde 27/28 van de Flinterwille van oktober 2012.

Reinie Piersma zag op 26 oktober 2012 een Argusvlinder. Tegenwoordig een bijzondere verschijning in het noorden van het land.

Judith Bouma zag en fotografeerde (foto zie blzd. 18) op 20 oktober 2012 een exemplaar van *Macroglossum stellatarum* (kolibrievlinder). Het Veenhooibeestje in het Fochterlooërveen had het in 2012 (net zoals in 2011) zeer moeilijk; opnieuw een slecht jaar voor deze populatie.

Andy Saunders vond twee nieuwe vlindersoorten voor zijn omgeving, namelijk *Cossus cossus* (wilgenhoutrups) en *Leucoma salicis* (satijnvlinder).

Abel Jagersma zag eind oktober vermoedelijk *Epirrita autumnata* (novemberspanner) en hij zag in Groningen *Omphaloscelis lunosa* (maansikkeluil). Abel is coördinator van de Vlinderwerkgroep Groningen. Voor het organiseren van een cursus macro- en micronachtvlinders in mei 2013 heeft deze werkgroep subsidie gekregen. Leden van de Vlinderwerkgroep Friesland kunnen ook deelnemen en worden daarom van harte uitgenodigd zich op te geven. Dit kan bij Abel.

Johan Meijer had dit jaar veel Landkaartjes in de tuin.

Saskia Hoornveld: Op 23 mei *Stauropus fagi* (eekhoorn), op 16 juli de prachtig geelblauw-zwart gekleurde micro *Oecophora bractella* (geelzwart molmboordertje), op 11 oktober *Acronicta alni* (elzenuil) te Nieuwehorne, op 23 augustus *Catocala nupta* (rood weeskind), op 8 oktober *Macroglossum stellatarum* (kolibrievlinder) op *Verbena* (IJzerhard), op 23 oktober nog een drietal *Atalanta*'s en op 26 oktober enkele Kleine koolwitjes.

Anneke van der Veen (die helaas ook al besmet is met het akelige en onweerstaanbare vlindervirus, zoals ze ons middels haar artikel in de Flinterwille van oktober 2012 heeft laten weten) laat aan de hand van door haar gemaakte foto's een hele serie nachtvlinders zien, waaronder een aantal mooie en ook enkele zeldzame soorten. Ik noem bijvoorbeeld *Stauropus fagi* (eekhoorn), *Eupithecia insigniata* (fruitboomdwergspanner), *Ennomos alniaria* (geelschouder-spanner), *Ennomos erosaria* (gehakkelde spanner), *Calamia tridens* (groene weide-uil), *Bena bicolorana* (grote groenuil), *Xanthia gilvago* (iepengouduil), *Nola cucullatella* (klein visstaartje), *Cryphia domestica* (lichte korstmosuil), *Parascotia fuliginaria* (paddenstoeluil), *Catocala nupta* (rood weeskind), *Amphipoea oculea* (roodbruine vlek-uil), *Euphyia unangulata* (scherphoekbandspanner), *Apeira syringaria* (seringenvlinder), *Hecatera bicolorata* (tweekleurige uil), *Conistra rubiginosa* (zwartvlekwinteruil).

Gerrit Tuinstra laat aan de hand van een Powerpointpresentatie een aantal bijzondere micro's zien, die hij de afgelopen jaren heeft waargenomen. Er zitten ook enkele nieuwe soorten voor Friesland bij. Verderop in deze Flinterwille heeft Gerrit er een artikel over geschreven.

De collega's van de Vlinderwerkgroep Drenthe geven aan, dat er in 2012 bij Havelte tien Keizersmantels zijn gezien en op twee plekken in de provincie zelfs Grote weerschijnvlinders. De Argusvlinder is in Drenthe (net zoals in Friesland) erg achteruit gegaan; vooral op de zandgronden is het slecht met deze soort gesteld.

Hans Jansen uit De Knipe heeft in oktober Argusvlinders op fruit gezien. Hij attendeert ons op zijn website bij Pbase waarop wij door hem gemaakte vlinderfoto's kunnen bewonderen. Zie www.pbase.com/jtjansen

John Boosman vond 2012 een redelijk vlinderjaar. Hij had zo'n 300 dagvlinders meer dan in 2011, vooral augustus was beter.

5. Pauze.

6. Presentatie over mimicry (door Siep Sinnema).

Foto's behorende bij deze presentatie: zie blzd. 17.

Mimos = Nabootsing. *Mimicry* = Nabootsing, met het doel te misleiden. Het gaat hier over 'valse berichtgeving in de natuur'. Een aantal vlindersoorten is zeer goed in staat om vijanden op het verkeerde been te zetten; te misleiden. Dit doen zij op verschillende manieren, zoals het nabootsen van de kleuren van gevaarlijke of onsmakelijke insecten, of door gebruikmaking van camouflage. Siep begint met het laten zien van afbeeldingen van de Afrikaanse dagvlinder *Papilio dardanus*, waarvan de mannetjes overal en altijd voldoen aan de specifieke kenmerken van dit koninginpageras. Het merkwaardige is, dat de vrouwtjes zich in allerlei zeer verschillende vormen kunnen openbaren, vaak afhankelijk van het gebied in Afrika. Hij zal verderop in het verhaal duidelijk maken wat een mogelijke verklaring van dit verschijnsel is.

Mimicry kan zich op veel manieren openbaren. Zo is camouflage ook een vorm van misleiding. Siep toont een aantal foto's, waarin dieren en insecten hun camouflagemogelijkheden laten zien. Door middel van schutkleuren of tekening vallen ze niet of nauwelijks op in de omgeving, waarin ze zich ophouden.

Sommige vlindersoorten hebben ook andere foefjes om te misleiden of af te leiden, zoals bijvoorbeeld door middel van schijnogen op hun vleugels. Sommige rupsensoorten maken hier eveneens gebruik van. Denk maar aan de rups van onze eigen *Deilephila elpenor* (groot avondrood). Zelfs op sommige vlinderpoppen kunnen schijnogen voorkomen! Weer andere vlindersoorten hebben een namaakkop met schijnoogjes, sliertjes en antennes bij hun staart. Deze lijkt dan (vooral door beweging) verrassend veel op de echte kop van de vlinder, waardoor vogels tijdens een aanval daarin gaan pikken. Ook zijn er vlinders, die een bepaald streppatroon op hun vleugels hebben, die handig naar de namaakkop op de staart gericht zijn. Misleiding in optima forma. Siep laat weer enkele voorbeelden (vlinders en rupsen) zien. Een foto van een nachtvlinder die een springspin nabootst en er ook als zodanig in agressieve houding bijzit, roept verwondering op. Insecten met felle kleuren (vaak rood, geel, zwart) duiden in de natuur meestal op *gevaarlijk*, *giftig* of *onsmakelijk*. Het bekendste voorbeeld is natuurlijk het kleurenpatroon van wespen, een ander voorbeeld hiervan is *Tyria jacobaeae* (sint-jacobsvlinder). De geelzwarte rups eet namelijk het giftige Jacobskruiskruid. Het gif zit uiteraard ook in de roodzwarte vlinder. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij de gifkikkertjes van Costa Rica, die felle waarschuwingkleuren hebben. Zo ook met de opvallend gekleurde Heliconiden van Midden- en Zuid-Amerika. Deze vlinders zijn giftig, omdat de rupsen eten van planten van het geslacht Passieflora. De bladeren hiervan bevatten giftige stoffen, maar de rupsen van de Heliconiden hebben enzymen ontwikkeld, die hen in staat stellen van deze planten te leven. De giftige stoffen van de plant zitten echter wel in de vlinderlichamen opgeslagen. Siep laat een foto zien met een overzicht van een aantal soorten Heliconiden. Het is een bonte mengeling van kleuren en strepen.

De Passiefloraplanten hebben uiteraard te lijden onder de vraat van de rupsen van de Heliconiden. En zelfs die planten hebben een vorm van mimicry ontwikkeld: er groeien op de bladeren van sommige Passieflora-soorten kleine witte bolletjes, die lijken op eieren van de Heliconiden. De vrouwtjes van de vlinders leggen op die bladeren dan geen eieren, omdat de concurrentie van de rupsen dan te groot wordt.

De Engelse natuuronderzoeker Henry Bates bestudeerde tussen 1849 tot 1860 Heliconiden in het Amazonegebied. Hij vond dat ze voor vlinders nogal traag vlogen en zich gemakkelijk lieten vangen. Ze waren talrijk en opvallend gekleurd. Toch werden ze desondanks nooit lastiggevalen door vogels. Bates nam daarom aan, dat ze voor vogels niet smakelijk moesten zijn. Hij zag echter ook vlinders van het geslacht *Dismorphia* (behorende tot de Pieridae, de Witjes), die qua vorm en kleuren sterk op Heliconiden lijken. Bovendien zijn er (dagactieve) nachtvlinders, bijv. Arctiinae, die de Heliconiden nabootsen.

Zij bootsten de Heliconiden na, ogenschijnlijk met het doel om dezelfde onschendbaarheid voor vogels te bewerkstelligen. Zelfs het vlieggedrag van deze ‘nabootsers’ was nagenoeg hetzelfde. De ontdekking van dit fenomeen noemt men **mimicry van Bates**. Vogels zullen, na het verorberen van een onsmakelijke of giftige vlinder, dit type vlinder voortaan vermijden. Je vergroot je overlevingskansen en krijgt meer nageslacht! In Nederland kennen we dit verschijnsel ook; denk maar aan *Sesia apiformis* (hoornaarvlinder) of *Sesia bembeciformis* (gekraagde wespvlinder) of andere kleinere soorten wespvlinders die hier voorkomen.

Siep keert terug naar *Papilio dardanus*. De mannetjes van deze soort zijn overal gelijk, omdat zij (logischerwijs) bij de balts herkenbaar moeten zijn. De vrouwtjes bootsen giftige vlindersoorten van een andere familie (bijv. Danaidae - genus Danaus en Amauris) na. Dit doen ook de vrouwtjes van Hypolimnas-soorten. Weer andere vlindersoorten proberen te lijken op soorten van de giftige Acraea-familie (Acraeidae).

Terug naar de oneetbare Heliconiden van Midden- en Zuid-Amerika. Henry Bates had al opgemerkt, dat er ook wel eens twee vlindersoorten, die niet nauw verwant waren maar wel beide oneetbaar, vrijwel precies op elkaar leken. Hij kon dit niet verklaren. Dit strookte niet met zijn eigen theorie. Fritz Müller, een Duitse zoöloog die ook in Brazilië met vlinders bezig was, kwam wél met een verklaring. Wanneer twee niet-eetbare soorten op elkaar lijken, heeft dat een versterkend afschrik-effect op rovers (zoals vogels) die er door ondervinding achterkomen, dat beide soorten onsmakelijk zijn. De hierdoor gewaarschuwde vogels zullen beide soorten voortaan mijden. Er zullen dus minder slachtoffers onder deze vlindersoorten vallen! Dit noemt met de **mimicry van Müller**.

Een frappant voorbeeld is *Heliconius numata*: deze soort komt in allerlei Midden- en Zuid-Amerikaanse landen voor, maar wel in minstens 7 verschillende vormen. En elk van die vormen is weer een perfecte imitatie van een andere, in dat gebied levende, Heliconide en is daar nauwelijks van te onderscheiden.

Bij slangen zien we ook voorbeelden van beide theorieën. Er zijn niet giftige slangen die een giftige soort nabootsen (**mimicry van Bates**). Het komt ook voor, dat een dodelijke (zwaar giftige) slang een minder giftige slang nabootst (**mimicry van Müller**). De giftige slang kan dus door de niet giftige slang én door de dodelijke slang worden nagebootst.

Een andere vorm van mimicry is agressieve mimicry. Het komt voor, dat bidsprinkhanen lijken op een bloem. De prooi (bijv. een insect) wordt misleid, gepakt en opgepeuzeld. De bidsprinkhaan doet aan een actieve vorm van misleiding! Andere voorbeelden zijn: bepaalde diepzee-hengel-vissen (hengelt naar zijn prooi met een steeltje met lampje aan het uiteinde), spinnen die zich voordoen als een Lieveheersbeestje en dan toeslaan, of krabspinnen die zich qua kleur aanpassen aan de bloem waarop zij zich verbergen en toeslaan wanneer een insect op de bewuste bloem landt (camouflage). Sommige orchissen (bijv. de bijen- en spinnenorchis in Frankrijk) maken ook gebruik van mimicry om insecten te lokken.

Ze lijken op een vrouwtje van een bepaalde insectensoort en lokken zo de mannetjes om te paren om zo de bestuiving voor elkaar te krijgen (misleiding). Er zijn zelfs soorten nachtvlinders, die met geluiden jagende vleermuizen trachten te misleiden door zelf geluid te produceren. Tot slot nog de welbekende *Danaus plexippus* (Monarchvlinder) uit Noord-Amerika. Deze is giftig en wordt nagebootst door de niet giftige *Limenitis archippus* (een Amerikaanse ijsvogelvlinder). Vlinders van dit geslacht zijn meestal getekend en gekleurd zoals onze Ijsvogel-vlinder, maar deze soort bootst met oranje en zwarte kleuren precies de Monarchvlinder na.

7. De vlindergroepen Spikkelspanners en Herculesjes (door Gerrit Tuinstra).

Dit item wordt in verband met tijdgebrek doorgeschoven naar het programma van de voorjaarsvergadering van 2013.

8. Rondvraag.

Er zijn geen vragen of opmerkingen.

9. Sluiting.

Siep Sinnema sluit de bijeenkomst en wenst iedereen een goede reis naar huis.

Excursies 2013

Zondag 19 mei en zaterdag 24 augustus: excursies Noordelijke Friese Wouden, in samenwerking met NEV Noord, Landschapsbeheer Friesland en EIS Nederland

Precieze locatie en tijdstip van de start van deze excursies zijn nog niet bekend, maar worden binnenkort vermeld op de website.

In de Flinterwille van oktober 2012 bevindt zich een artikeltje over het in 2012 uitgevoerde biodiversiteitsproject, in het Nationaal Landschap de Noardlike Fryske Wâlden. In het project werd o.a. naar insecten gekeken, waarbij een behoorlijk aantal soorten waargenomen werd.



Maar de soortenlijst is natuurlijk nog lang niet compleet en daarom wil Landschapsbeheer Friesland het onderzoek naar insecten in de houtwallen en singels graag voortzetten, o.a. door het enthousiasmeren van mensen en het betrekken van deskundigen op het gebied van insecten bij het vervolgonderzoek. De voortzetting van het project vindt o.a. plaats in het kader van “Groen en Doen”, een programma van het ministerie van EZ om



Macroglossum stellatarum (kolibrievlinder) Foto: Judith Bouma (zie blz 5)



Calyptra thalictri foto's Siep Sinnema (zie blz 4)



Eupithecia inturbata
esdoorndwergspanner
Foto: Anneke van der Veen
(zie blz 15)



Cossus cossus
wilgenhoutrups



Leucoma salicis satijnvlinder



Caridrina clavipalpis huisuil



Antispila metallella

Foto's op deze pagina : Andy Saunders; zie blzd. 25



Archips crataegana